

ՉԵՌԱԳԻՐ ԹԻԻ 2348

THE GOSPEL # 2348 FROM THE COLLECTION OF
THE ARMENIAN PATRIARCHATE LIBRARY OF JERUSALEM*

The Armenian colony of New Julfa was founded at Isfahan (Persia) in the early seventeenth century. At New Julfa new monasteries and churches, with functioning scriptoria, were erected. This gave birth to the New Julfa School of miniature painting. Some of the brilliant craftsmen of Armenian book illumination like Hakob Ĵulayec'i, Martiros Xizanc'i, Sargis, Mesrop Xizanc'i, Xaç'atur, Grigoris, Minas et al, originated there.¹

My research considers the miniature paintings of the artist Mesrop Xizanc'i who was one of the last significant representatives of the Xizan (south of Lake Van, region of *Vaspurakan*) and of the New Julfa or Isfahan Schools of miniature painting of the first half of the seventeenth century. Altogether I have localized 45 manuscripts executed by the miniaturist and scribe. These codices are presently housed in sixteen collections throughout Europe, the United States and the Middle East.² Current data shows that manuscripts illuminated by Mesrop in 1627, 1625-1629 and 1637 have been preserved in the collection of the Armenian Patriarchate Library of Jerusalem (Book of Questions # 3425 and Gospels # 2348, # 2571, # 2617).³

In this article I present a description of Gospel # 2348. Although previous catalogues undoubtedly contain useful descriptions concerning Armenian manuscript, these catalogues also possess many *lacunae*. Through a comparison of the information published in these catalogues with the original manuscripts, I have been able to supply new information concerning these manuscripts and compose a description that contains detailed information of the Gospel illuminated by Mesrop.

The New Testament was written by the scribe Minas (*Մինաս*), son of Mesrop Xizanc'i, at the Monastery of the Holy Apostle Thaddeus (*Թադէի Մեծ Անապատ*) in 1625 (= ԹՀԴ.) and was illuminated by the miniaturist Mesrop *dpir* (the scribe) Xizanc'i (*Մեսրոպ դպիր Խիզանցի*) in 1629 (= ԹՀԸ.), perhaps in New Julfa. The author and scribe of the Canon Tables' commentaries (*Խորանհրդի մեկնութիւններ*) is the famous Jik' Step'anos Ĵulayec'i (*Զիք Ստեփանոս Ջուլայեցի*).⁴ The name of the binder is unknown (the binding was replaced rather late). This manuscript was executed for the patron *xoja* Elnazar the pilgrim (*մահապարի խօջա եղնազար*),⁵ but the subsequent possessor was *paron* Nazarēt' (*պարոն Նազարէթ*), son of *xoja* Elnazar, who probably donated this codex to the Monastery of St. James in Jerusalem

* This study was supported by a grant from the Lady Davis Fellowship Trust of the Hebrew University of Jerusalem to which I should like to express my gratitude. I would also like to express my own gratitude and thankfulness to His Beatitude Archbishop Torkom Manoogian the Armenian Patriarch of Jerusalem who gave me an excellent opportunity to study the Armenian manuscripts during the project.

¹ For more detail, see ARAKELIAN (1998-2000), pp. 380-381.

² See ARAKELIAN (1998), pp. 154-158. In the article the full list of collections and manuscripts is published.

³ See data for DER-NERSESSIAN (unpublished), n° IV, drafts 5 and 6; ՊՈՂԱՐԵԱՆ (1974), vol. 7, pp. 480-483; Idem., (1990), vol. 10, pp. 342-344; Idem., (1991), vol. 11, pp. 416-420; ԾՈՎԱԿԱՆ (1989), p. 200. Archbishop Norayr Polarean mentioned only # 3425 and # 2617 there.

⁴ Commentaries to the ten Canon Tables written by Jik' Step'anos Ĵulayec'i have survived in the Gospel of 1627 executed by Mesrop. They are found in the MS # 111 (collection of the Institute of Manuscripts of the Georgian Academy of Sciences in Tbilisi).

⁵ About *xoja* Elnazar, see GHOUGASSIAN (1998), p. 91.

approximately in the middle of the 17th century. Thanks to information contained in the manuscript themselves (*cf.* colophon n° 3 below), I was able to determine approximately when a codex entered a particular collection and from whom.

DESCRIPTION⁶

Material: parchment. **Format:** 8°. **Dimensions:** 16,2 × 11,2/11,4 cm (f. 311 /621/: 16 × 9,7 cm). **Folios:** 323; blank: 1r /5/, 2v /8/, 3r /9/, 4v /12/, 5r /13/, 6v /16/, 7r /17/, 8v /20/, 9r /21/, 10v /24/ and 13r /29/. **Quires:**⁷ II + 1-2¹², 3¹⁰, 4-12¹², 13¹⁴, 14-25¹² and 26¹⁶ + II. **Script:** *bolorgir*; 2 columns (11,7 × 3,5 cm); 21 lines. **Flyleaves:** parchment, two found at the beginning and two at the end of the MS. **Binding:** red leather over boards (wood); blind ornamental stamping (palmettes, rosettes, barbed quatrefoils, double frames and rhombs) is found on both sides of each cover and the spine. Two buckles are survived. The library number of the codex "2348" is glued to the surface of the spine. Red silk with needlework in gold and green thread is lined to the inside surfaces of the boards.

CONDITION

Very good. The parchment is in good condition, but is partially dirty in corners. *Lacunae:* two folios are lost in the 3rd quire. The MS has been rebound (the above margins were cut off, approximately 1 cm). Binding is in good condition. Painting is very well preserved. There is a wide application of colour range. The miniaturist used *impasto* and gold powder abundantly. The pigment layer and application of gold powder are partially cracked in the representations of the Canon Tables, Evangelists' portraits and some narrative miniatures.

ILLUMINATIONS

The narrative and full-page miniatures: The style of painting and iconography of the narrative miniatures, the Letter of Eusebius to Carpianus, the Canon tables, the four Evangelists' portraits and the remainder of illuminations are typical of the schools of miniature painting of Xizan and New Julfa of the 17th century.

1. Ff. 2v /6/ and 2r /7/: Letter of Eusebius to Carpianus (full-page miniature).
2. Ff. 2v /10/, 4r /11/, 5v /14/, 6r /15/, 7v /18/, 8r /19/, 9v /22/, and 10r /23/: Canon Tables I-X, (full-page miniature).
3. F. 13r /30/: Evangelist Matthew. 11,2 × 7,2 cm (full-page miniature).
4. F. 14r /31/: Title page to the Gospel of St. Matthew ("II"- pattern arch).
5. F. 17r /37/: Flight in Egypt. 7,3 × 7,3 cm (upper 1/2 of page).
6. F. 19v /42/: Baptism. 4,5 × 3,1 cm (lower 1/3 of column).

⁶ For ease of reading, I have resolved all abbreviations and enclosed the intervening material in bracket [...]. The following symbols have been used in the text: || indicates a change in page the manuscript (see colophons). The page number on which the text continues is enclosed in parenthesis following the || sign; /.../ indicates incorrect pagination, e.g. (f. 311 /621/); /// indicates a *lacunae*; a change in the font (*գարնու*) indicates an error made by the scribes. I have chosen not to correct any scribal errors, but bring them to the reader's attention.

⁷ Under the heading, "Quires", a package of folded sheets of paper or parchment, the number indicates the quire number whereas the superscript indicates the number of folios in the quire, e.g. 1-28¹².

7. F. 28r /59/: Headpiece. *Incipit*: «ՃՐԱԳ մարմնոյ ակն է...». 2,4 × 3,4 cm (middle 1/1,5 of page).
8. F. 59r /121/: Transfiguration. 7 × 7,3 cm (upper 1/2 of page).
9. F. 69v /140/: Entry into Jerusalem. 4,4 × 3,5 cm (middle 1/3 of column).
10. F. 88v /178/: Temptation on the Mount of Olives. 2,1 × 3,3 cm (lower 1/4 of column).
11. F. 93v /188/: Ecce Homo /Jesus Christ King of the Jews/. 2,2 × 3,3 cm (upper 1/4 of column).
12. F. 96v /194/: Resurrection. 6 × 7,4 cm (lower 1/2 of page).
13. F. 97v /196/: Ascension. 4,9 × 3,2 cm (upper 1/4 of column).
14. F. 101v /202/: Evangelist Mark. 11,5 × 7,3 cm (full-page miniature).
15. F. 102r /203/: Title page to the Gospel of St. Mark (multifoil arch).
16. F. 147v /294/: Last Supper. 2,4 × 7,5 cm (lower 1/5 of the page).
17. F. 148v /296/: Betrayal. 3,5 × 3,4 cm (upper 1/4 of column).
18. F. 152r /303/: Crucifixion. 6,3 × 3,4 cm (middle 1/2 of column).
19. F. 158v /316/: Evangelist Luke. 11,5 × 7,7 cm (full-page miniature).
20. F. 159r /317/: Title page to the Gospel of St. Luke ("Π"- pattern arch).
21. F. 160r /319/: Zachariah and Angel. 4,7 × 3,3 cm (lower 1/3 of column).
22. F. 161v /322/: Annunciation. 4,1 × 3,4 cm (upper 1/3 of column).
23. F. 166v /332/: Presentation of the Christ Child in the Temple. 4,5 × 7,4 cm (upper 1/2 of page).
24. F. 191v /382/: The Feeding of the Multitude (compartment picture). 7,5 × 3,4 cm (upper 1/1,5 of column).
25. F. 217r /433/: Abraham Holding Jesus Christ. 4,2 × 3,4 cm (upper 1/3 of column). Rich Young Man. 2,1 × 3,4 cm (lower 1/5 of column).
26. F. 223v /446/: The Healing of the Blind Man. 2,4 × 3,3 cm (lower 1/5 of column).
27. F. 224r /447/: Entry of Christ into Jerusalem. 4,1 × 3,4 cm (upper 1/3 of column).
28. F. 235r /469/: Last Supper. 6,2 × 7,3 cm (upper 1/2 of page).
29. F. 246v /492/: Ascension (compartment picture). 8,6 × 7,3 cm (upper 1/1,5 of page).
30. F. 247r /493/: Descent of the Holy Ghost (compartment picture). 8,5 × 7,3 cm (upper 1/1,5 of page).
31. F. 248v /496/: Evangelist John and Prochorus. 11,4 × 7,3 cm (full-page miniature).
32. F. 249r /497/: Title page to the Gospel of St. John (multifoil arch).
33. F. 287r /573/: Raising of Lazarus. 7,5 × 7,3 cm (lower 1/1,5 of page).
34. F. 293r /585/: Washing of the Feet. 7,5 × 7,3 cm (upper 1/1,5 of page).
35. F. 297r /593/: Descent of the Holy Ghost /Jesus Christ before the Altar/. 6,9 × 7,4 cm (upper 1/2 of page).
36. F. 311r /621/: Bearing of the Cross. 4,3 × 3,3 cm (middle 1/3 of column).
37. F. 311v /622/: Crucifixion (European style of painting). 11,4 × 7,3 cm (full-page miniature).
38. F. 316v /631/: Apparition of Jesus Christ before the Disciples. 5,7 × 7,4 cm (lower, 1/2 of page).
39. F. 317r /633/: Doubting of Thomas. 6,4 × 3,4 cm (lower 1/2 of column).

40. F. 318v /636/: Miraculous Draught of Fishes (from left to right: Simon, Thomas, Peter and Jesus Christ). 7,5 x 7,3 cm (lower 1/1,5 of page).

Marginalia to the Gospel of St. Matthew: blazing chalice /the Lamp on an Altar/ (f. 28r /59/); rosettes (ff. 44r /91/ and 72r /145/); birds (ff. 50v /104/, 60v /124/, 70v /142/, 86v /174/ and 95v /192/); Temple of Jerusalem (f. 79r /159/); ornamental motifs (ff. 14r /31/, 17v /38/, 18r /39/, 19r /41/, 20v /44/, 21v /46/, 22r-v /47-48/, 23v /50/, 26r /55/, 29v /62/, 32v /68/, 34v /72/, 35v /74/, 36r-v /75-76/, 38r /79/, 40r /83/, 42r-v /87-89/, 45v /94/, 46v /96/, 48v /100/, 49v /102/, 51r /105/, 52r-v /107-108/, 53v /110/, 55r-v /113-114/, 57r /117/, 60r /123/, 62r /127/, 64r /129/, 65v /132/, 67v /136/, 68v /138/, 73r /147/, 74r /149/, 76r /153/, 86a /173/, 88r /177/, 90r /181/, 91v /184/ and 96r /193/).

Marginalia to the Gospel of St. Mark: birds (ff. 107v /214/, 110v /220/, 116v /232/ and 145v /290/); rosette (f. 133v /266/); Temple of Jerusalem (f. 141v /282/); cock (f. 146v /292/); Joseph of Arimathea (f. 153v /306/); Mary Magdalene (f. 155r /309/); ornamental motifs (ff. 102r /203/, 103v /206/, 104r /207/, 105r-v /209-110/, 106v /212/, 108v /216/, 109r-v /217-218/, 111v /222/, 112r-v /223-224/, 113r /225/, 115r /229/, 116r /231/, 117v /234/, 118r /235/, 119r /237/, 120v /240/, 121r /241/, 122v /244/, 123v /246/, 124r-v /247-248/, 126r /251/, 128r /255/, 129v /258/, 131r-v /261-262/, 133r /265/, 134v /268/, 136r /271/, 137v /274/, 139r /277/, 140v /280/ and 144v /288/).

Marginalia to the Gospel of St. Luke: barbed rosettes (ff. 168r /335/, 182r /363/, 192r /383/, 195v /390/, 229r /457/ and 243v /286/); birds (ff. 175v /350/, 182v /364/ and 233v /466/); rosettes (ff. 179r /357/, 184v /368/, 212v /424/, 222r /443/, 227v /454/ and 238v /476/); blazing chalice /the Lamp on an Altar/ (ff. 201v /402/ and 206v /412/); star of David (f. 220v /440/); Temple of Jerusalem (f. 231r /461/); Joseph of Arimathea (f. 242r /483/); ornamental motifs (ff. 159r /317/, 161v /322/, 162v /324/, 164v /328/, 165r /329/, 166r /331/, 168v /336/, 172v /344/, 173v /346/, 174v /348/, 176r /351/, 177r /353/, 178r /355/, 185v /370/, 187r /373/, 190r /379/, 193v /386/, 194v /388/, 197r /393/, 198v /396/, 199v /399/, 204r /407/, 205v /410/, 208r /415/, 209r /417/, 210v /420/, 215v /430/, 218r /435/, 219v /438/, 223r /445/, 225v /450/, 228r /455/, 230r /459/ and 245v /490/).

Marginalia to the Gospel of St. John: dove /the Holy Spirit/ (f. 259v /518/); barbed rosettes (ff. 261r /521-522/, 282r /563/, 295r /589/ and 319r /637/); birds (ff. 275v /550/, 288r /575/, 290v /580/ and 316v /632/); rosettes (ff. 283r /565/, 306r /611/ and 311r /621/); Joseph of Arimathea (f. 313v /626/); cross (ff. 315v /630/ and 317v /634/); ornamental motifs (ff. 249r /497/, 250v /500/, 251r-v /501-502/, 252v /504/, 253r /505/, 254r-v /507-508/, 256r-v /511-512/, 257r /514/, 263r /525/, 264r /527/, 265r /529/, 266r-v /531-532/, 268r /535/, 270v /540/, 271r /541/, 272r /543/, 273r /545/, 275r /549/, 276v /552/, 278v /556/, 281r /561/, 284r /567/, 287v /574/, 289r /577/, 290r /579/, 292r-v /583-584/, 294r /597/, 298r /595/ and 308r /615/).

Initials: anthropomorphic, ornithomorphic and ornamental motifs.

Colours: the Letter of Eusebius, the Canon tables, the narrative miniatures and the marginalia are in cochineal, orange, cadmium yellow medium, lemon yellow, light ochre, white lead, cobalt green deep, ultramarine, cobalt blue light, lavish application of powdered gold and ivory black; initials are in ultramarine and gold; the rubrics are in ultramarine, cochineal, olive green dark, blue ink and gold; Saints' names in the text are in gold.

CONTENTS

The MS is arranged into the Four Gospels including the Eusebian Apparatus, the Letter of Eusebius, the Canon tables, Indices and Prefaces.

1. Ff. 1v /6/ and 2r /7/: Letter of Eusebius to Carpianus – *Եւսեբի Կարպիանոսի սիրելի եղբայր ի Տ[է]ր, ողջո՛յն.*

2. Ff. 3v /10/, 4r /11/, 5v /14/, 6r /15/, 7v /18/, 8r /19/, 9v /22/, 10r /23/: Indices to the Canon Tables, I-X (without title) – *[Յանկ խորանաց, Ա-Ժ].*

3a. F. 11r /25/: Preface to the Gospel of Matthew – *Նախադրութի[ւն] Մատթէոսի Աւետարանի[ն].*

3b. Ff. 11v-12v /26-28/: Index to the Gospel of Matthew – *Գլուխք Մատթէոսի Աւետ[ա]ր[ա]նի[ն].*

3c. Ff. 14r-98v /31-198/: The Gospel of Matthew (without title) – *[Աւետարան ըստ Մատթէոսի]. Incipit: «ԳԻՐՔ ԾՆԸՆ ԴԵԱՆ Յ[ԻՍՈՒՍ]Ի Ք[ՐԻՍՏՈՍ]Ի...».*

4a. Ff. 98v-99v /198-200/: Index to the Gospel of Mark – *Ըստ Մ[ա]րկ[ո]սի Աւ[ե]տ[ա]ր[ա]նի[ն] գլուխք.*

4b. F. 100r /201/: Preface to the Gospel of Mark – *Նախադրութի[ւն] Մարկոսի Աւետարանի[ն].*

4c. Ff. 102r-155v /203-310/: The Gospel of Mark (without title) – *[Աւետարան ըստ Մարկոսի]. Incipit: «ՍԿԻԶԲՆ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻ Յ[ԻՍՈՒՍ]Ի Ք[ՐԻՍՏՈՍ]Ի...».*

5a. Ff. 156r-157v /311-314/: Index to the Gospel of Luke – *Սկիզբն գլուխոյ որ ըստ Ղուկայ Աւ[ե]տ[ա]ր[ա]նի[ն].*

5b. F. 158r /315/: Preface to the Gospel of Luke – *Նախադրութի[ւն] Ղուկայ Աւետարանի[ն].*

5c. Ff. 159r-247r /317-493/: The Gospel of Luke (without title) – *[Աւետարան ըստ Ղուկասու]. Incipit: «ՔԱՆԶԻ ԲԱԶՈՒՄՔ ՅԱԻԺԱՐԵՑԻՆ...».*

6a. Ff. 247v /494/: Index to the Gospel of John – *Գլուխք ըստ Յով[զ]հան[ն]ու Աւետ[ա]ր[ա]նի[ն].*

6b. F. 248r /495/: Preface to the Gospel of John – *Նախադրութի[ւն] Յովհաննու Աւետարանի[ն].*

6c. Ff. 249r-320v /497-640/: The Gospel of John (without title) – *[Աւետարան ըստ Յովհաննու]. Incipit: «Ի ՍԿԶԲԱՆԷ ԷՐ ԲԱՆՆ, ԵԻ ///...».*

COMMENTARIES OF CANON TABLES

These commentaries were written by the scribe [Jik⁺] Step⁺anos [Julayec⁺i] in brown ink, under each of Canon tables (I-X).

1. F. 1v /6/: Commentary to the Canon Table I – *Առաջի խորանն, համակ ծիրանի սիւնքն եւ ի մէջ խորանին Դ. (4) դեղով նկարեալ, որ Ս[ուր]բ Երրորդութի[ւն]ն է:*

2. F. 2r /7/: Commentary to the Canon Table II – *Երկ[րո]րդ խորանն, լազւարտով եւ կանաչով է զարդարեալ, նշանակէ զմիջին եւ վերջին ք[ա]հ[ա]նայա[պ]ե[տ]ութե[ան]ս: Եւ եթէ կամիցիս գիտել՝ զխրատն կարդայ:*

3. F. 3v /10/: Commentary to the Canon Table III – *Եւ է առ[ա]ջին խորանն կամաք Դ. (3) որ նշ[ա]ն[ա]կէ թէ տեղեակ էին Ս[ուր]բ Եր[րո]րդ[ո]ւթ[ի]ն[ն], եւ ուսեալք ի սրբոց*

սրբասաց[ո]ւ[թ]ե[ան]ց. եւ են ի սմա ծառք արմաւենիք, եւ հաւք սիրամարք: Զայլն ի խրատն կ[ա]րդա:

4. F. 4r /11/: Commentary to the Canon Table IV – եւ խորանս չոր[րոր]դ՝ զգրախտն Աղ[ա]մ[ա]յ նշ[ա]ն[ա]կէ, որ ի վ[ե]ր[ա]յ չորից սեռանց կա[յ], որ է կապուտ եւ սեւ, եւ սեղան ի մէջ կամ[ա]ր[ա]ցն բոցավառ, եւ խաչ նուազ գունով երեւի:

5. F. 5v /14/: Commentary to the Canon Table V – եւ խորանն Ե. (5) նշ[ա]ն[ա]կէ զտապանն Նոյի, կարմիրն յոլով, զի առ Նոյիւ երեւեցաւ արիւնն Ք[րիստոս]ի, որ միշտ պ[ա]տ[ա]ր[ա]գի յ[ե]կ[ե]ղ[ե]ցիս քրիստոնէից, եւ աստ է շուշան եւ նշենին որք ունին Բ[ա]զ[մ]աւ խ[ո]րհ[ուր]դ:

6. F. 6r /15/: Commentary to the Canon Table VI – եւ վեց խորանս նշ[ա]ն[ա]կէ զխորանն Աբրահամու եւ աստ է ծառն սաբեկա, որ կախեցաւ խոյն փ[ո]խ[ա]ն[ա]կ Իսահակայ, որ նշ[ա]ն[ա]կէ զՏ[է]րն Ք[րիստոս]ի խաչին պատարագեալ:

7. F. 7v /18/: Commentaries to the Canon Tables VII and VIII – Իսկ է. (7) եւ Ը. (8) խորանքս են Մ[ո]վ[սէ]սեան, եւ են սիւնք խարխառոտք, եւ գոյն կապուտ, եւ կարմիրն նուազ է, եւ են ի խորանի աստ հաւք, աղաւնիք կարմրակտուցք, որ նշ[ա]ն[ա]կեն զԲախար, եւ զայլ պոռնիկ կանայսն:

8. F. 8r /19/: Commentary to the Canon Table VIII – Իսկ Ը. (8) խ[ո]ր[ա]ն[ն], որ է աստ կաքաւքն, եւ աստ սեղան կա, ի վ[ե]ր[ա]յ խորանին, եւ աղաւնիք ոմանք յետս ի խորանն Հային, ոմանք ուղիղ Հային, եւ Բ. (2) եղջերն որ աստ են՝ Մովսէս եւ Ահարոն:

9. F. 9v /22/: Commentary to the Canon Table IX – եւ Թ. (9) խորանս, որ է տ[ա]ծ[ա]րն Ս[ո]ղ[ո]մ[ո]նի, սեւն եւ կապուտն նուազեալ, եւ կարմիրն առաւել, հաւք խորանիս՝ աղաղաքն են, յօրինակ մ[ա]րգ[ա]րէից. եւ սեղանն որ ի վ[ե]ր[ա]յ խ[ո]ր[ա]ն[ն]իս՝ մէջն թափուր, եւ ծառք նոնենիք կեղեւով ծածկեալ են, եւ աստ ծառք արմաւենիք ստորուստ ի վեր տերեւն:

10. F. 10r /23/: Commentary to the Canon Table X – եւ Ժ. (10) խ[ո]ր[ա]ն[ն]ս նորս եկ[ե]ղ[ե]ց[ւ]ոյ է օրինակ՝ պայծառացեալ հարմօք, եւ են հաւք ձկնաքաղք, եւ ոմանք ի սոցանէ յաքաղաղս Հային. են եւ մըրտմունք կարմրաոտք, եւ ոմանք պարզեալ առ միմեանս զվզերն, եւ ոմանք յետս են ոլորեալ, եւ խաչ ի վ[ե]ր[ա]յ խորանիս: ԶՍտեփ[ա]ն[ո]ս գծողս:

COLOPHONS⁸

Principal colophons: 1. F. 320v /640/ (in golden *bolorgir*, by the scribe Minas): Կամաւ Հաւր եւ ողորմութեամբ նորին միածնի շնորհաւք Ս[ո]ւրբ Հոգւոյն ճշմարտի: (In *bolorgir*) ի յանգ ելեալ աւարտեցաւ ս[ուրբ] Աւետարանս ձեռամբ յոգնամեղ եւ փոյն գրչի Մինաս անարժանի, ընդ հովանեաւ ըստ Թադէի Մեծ Անապատիս եւ աղաւթիւք սորին բնակեալ եղբարցս, ի լաւ եւ ընտիր աւրինակաւ: Եթէ ոք ասիցէ, ո՞րպէս գիտացուք զընտիրն եւ զլաւն: Յա՛յտ է զի տիեզարալուր եւ կրկին Լուսաւորչի Ս[ո]ւրբ վարդապետին Գրիգորի Ստաթէի, որ եւ իւրով ի ձեռամբ գրեալ Աւետարանին || (321r /641/) ցանկացայ գրել յիշատակ հոգւոյ իմոյ, նոյն չափովն, մեջ ընդ միջոյ, էջք ընդ էջին, եւ գիր ընդ գրի, զուգ եւ հաւասար սկսեալ ի յառաջնոցն մինչեւ ի վերջն, վասն ըստոյգ լինելոյ. այսպիսի խորհրդով կատարեցաւ խնամաւքն Ա[ստուծոյ] զամենայն արուեստ գրչա-

⁸ Cf. DER-NERSESSIAN (unpublished), n° IV, draft 5. There I found a fragment of the principal colophon; ՊՈԼԱՐԵԱՆ (1974), vol. 7, pp. 481-483. Archbishop Norayr Polarean published approximately the full text; ՀԱՎԱՐԵԱՆ - ՀՈՎԱՆԱՆԻՍՅԱՆ (1978), vol. 2, pp. 848-849. The authors published the colophons incomplete.

դարձութեան], մանաւանդ զտնաւորինական տեղիսն՝ ըստ իւրում ա[ստուած]ամաստ գիտութեամբն որ թողեալ էր՝ անպակաս արարաք:

Աղաչեմ եղբարք, ոչ թէ ազնուականութեան] գրոյն, այլ վասն աւրինակ լինելոյ, թողութիւն] արարէք սիրելիք, բազում աշխատութեամբ] հասի աւարտ. մի՛ որ ի խորին ծերութեան] էի, եւ երկրորդ՝ որ մագաղաթի անփորձ էի: Վասն որոյ երեսանկեալ ի գետնի՝ աղերսեմ [եւ] հայցեմ եւ խնդրեմ թողութիւն], ոյք հանդիպիք սմա, ամէնառատ Տ[եառն]է խնդրել թողութիւն]: Թուիս Հայոց Ռէ.Դ. (1625): || (321v /642/) Արդ ի բազում ժամանակէ ցանկացեալ էր ոմն ա[ստուած]ասէր, հեզահոգի, բարեմիտ, ողորմած եւ աղքատասէր, հեզ եւ հնազանդ ի մէջ ամենայնի, պարոն մահդասի խօջ[ա]յ եղնազարն եւ որդին իւր՝ խօջայ Նազարեթն այսմ լուսազարդ, վարդափթիթ, ծաղկազարդ բուրաստանիս, զոր փափաքէր, այժմ ըստացաւ զսայ ի հալալ եւ յարդար վաստակոց իւրոց, յիշելով զբանն մարգարէին որ ասէ երանի այնոցիկ որ ունիցի զաւակ ի Սիոն եւ ընդինք յե[րուսաղէ]մ: Վասն այն յոյսոյն ստացաւ զսա եւ ետ զարդարել ոսկով եւ լազուարդով, եւ երանք երանք դեղերով, ի վայելումն մանկանց Սիոնի:

Արդ որք հանդիպիք այսմ ծաղկաւետ բուրաստանիս եւ ճաշակէք յամէն առատ սեղանոյս, յիշեցէք ի մաքրափայլ յաղաթս ձեր մահդասի խօջ[ա]յ եղնազարն || (322r /643/) եւ զծնողսն իւր՝ ըզմահդասի Մատթէոսն Մերջանն եւ զպապն իւր՝ Ամիր Ասաթն խանիկն էլի-Փաշէն, յիշեցէք եւ Ա[ստուած] ողորմի [ասացէք]:

Դարձեալ յիշեցէք ի Ք[րիստո]ս ըզմահդասի խօջ[ա]յ եղնազարն եւ ըզկ[ո]ղ[ա]կ[ի]ցն իւր՝ մահդասի խան Զաղէն եւ զորդին իւր[ո]ց փոխեցեալ առ Ք[րիստո]ս Գասպարն եւ ղուստերքն իւր[ո]ց՝ Մարիամ Շահ Զաղէն Ասանեղն, եւ միւս կ[ո]ղ[ա]կ[ի]ցքն Սալուինազն եւ զորդին իւր[ո]ց՝ զպարոն խօջայ Նազարեթն եւ ղստերքն Աննայն եւ Մէրջանն յիշեցէք եւ Ա[ստուած] ողորմի աս[ացէք]:

Կրկին անգամ յիշեցէք ի Ք[րիստո]ս ըզմահդասի խաւջ[ա]յ եղնազարն եւ զեղբայրքն իւր՝ ԺԱռազելն, կ[ո]ղ[ա]կ[ի]ցն իւր՝ սղմէրն որդին Յոհանն, եւ միոս եղբայրն մահդասի Մարութէն եւ կ[ո]ղ[ա]կ[ի]ցն Շիրին որդին Ոսկան, եւ եղբայրն մահդասի խօջ[ա]յ Նազարն, եւ կ[ո]ղ[ա]կ[ի]ցն Դիսուսն, || (322v /644/) եւ զորդիքն իւր[ո]ց՝ զխօջայ Սաֆարն, խօջայ Բաղդասար Աղամալն, յիշեցէք եւ Ա[ստուած] ողորմի աս[ացէք]:

Դարձեալ յիշեցէք ի Ք[րիստո]ս զմահդասի խօջայ եղնազարն եւ զքուերքն իւր՝ զմահդասի Զաղէն Մերումն եւ Շուշան: Եւ հայրքուերն Փաշէն, եւ հօրեղբայրքն Մարտիրոս որդին Ամիրազատն մարգարէն Յոհանն[ի]էս, եւ միոս հաւերեղբայրն Մուրատն եւ որդին տէր Ազարիէն, եւ որդին տէր Ստեփաննոս, եւ թոռունք՝ Աւետիկն, Մարտիրոսն եւ Աթամազն յիշեցէք եւ Ա[ստուած] ողորմի աս[ացէք]:

2. (in *bolorgir*, this colophon belongs to the miniaturist Mesrop Xizanc'i, but written by the scribe Minas): Եւ արդ աղաչեմք զամենեսեան, որք հանդիպիք ս[ուրբ] Աւետարանիս, յիշեցէք զիս զանարժան Մեսրոպ դպիր խիզանցիս, որ բազում աշխատութեամբ] ծաղկեցի, ոսկով եւ լազուարդով եւ երանք երանք դեղերով. ի վայելումն || (323r /645/) մանկանց Սիոնի:

Արդ յիշեցէք ի Ք[րիստո]ս զիս զանարժանս, եւ զհոգեւոր վարպետսն իմ՝ նախ զտէր Սարգիս, որ մականունն Մազման կոչի, եւ զմիոս վարպետաց վարպետն՝ զտէր Մարտիրոս քաջ խիզանցին: Եւս առաւել զմարմնաւոր ծնողսն իմ՝ զտէր Մարտիրոսն եւ զԽոնդքարն, եւ զորդին իմ Մարտիրոսն, որ աւգնական եղեւ. յիշեցէք եւ Ա[ստուած] ողորմի ասացէք, ամէն. Հայր:

Դարձեալ կրկին անգամ յիշեցէք ի Ք[րիստո]ս զմահդասի Սալուինազ եւ զԾնողսն իւր՝ զԱրամէլիքն եւ զՀոռոմսիմէն, եւ զեղբայրն իւր՝ Գրիգորն, եւ զղուստրն իւր՝ Աննայն եւ զՄուրասայն, եւ զամ[ենայն] արեան մերձաւորս յիշեցէք:

Եղեւ աւարտ եւ կատարումն այս ս[ուր]ք Աւետարան[ի]ս ի Թուականիս Հայոց ՌէԸ. (1629) ամի եւ Ք[րիստոս]ի փառք յաւիտեանս, ամէն: Հայր մեր որ [յերկինս]:

3. F. 13r /30/: (under miniature, in *bolorgir*, by the possessor *paron Nazarēt*?): Յիշ[ա]տ[ա]կէ ի դուռն Ս[ուր]ք Յ[ա]կ[ո]բ[եան]ց որ յ[երուսաղ]էմ:

4. F. 100r /201/ (in *bolorgir*, by the possessor *paron Nazarēt*): Ով ոք ի այս Աւետարանս Ս[ուր]ք Աստուածածնէն Հանէ, ծախէ կամ գրաւէ, կամ այլ եւ այլ անէ, ԳՃ. (300) եւ ԺԸ. (18) Հայրապետացն նզովեալ եղիցի, պատիժն ի Քրիստոսէ առնէ:

5. F. 248r /315/ (in *bolorgir*, by the possessor *paron Nazarēt*): Յիշեցէք ի Ք[րիստոս]ս ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր զբարեմիտ պ[ա]ր[ո]նն Նազարէիթն եւ զՀանգուցեալ կողակիցն իւր՝ Եգտի խանն, եւ Հանգ[ու]ցե[ա]լ որդին իւր Աղաջանն: Յիշ[ե]ց[է]ք եւ Ա[ստուա]ծ ողորմի ա[սա]ցէք, ամէն. Հայր:

6. F. 323v /646/ (in *bolorgir*, by the possessor *paron Nazarēt*): Դարձեալ յիշեցէք ի Ք[րիստոս]ս ո՞վ մանկունք ս[ուր]ք եկեղեց[ւ]ոյ ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր՝ զբարեմիտ պ[ա]ր[ո]նն Նազարէիթն եւ զձնօղսն իւր՝ զմահադասի խ[ո]ջ[ա]յ Եղնազարն եւ ըզՍալվիմազն զոր Տ[է]ր Ա[ստուա]ծ ողորմեցի իւր միւս անգամ զալըստեանն. ամէն:

Դարձեալ եւս աղաչենք զձեզ ո՞վ մանկունք ս[ուր]ք եկեղեց[ւ]ոյ, յիշեցէք ի Ք[րիստոս]ս զբարեմիտ պ[ա]ր[ո]նն Նազարէիթն եւ զկողակիցն իւր՝ Եգտիխանն եւ որդիքն իւր՝ զպ[ա]ր[ո]նն Միքայէլն, եւ նոր[ա]յ բողբոջ Եղնազարն եւ դստերքն իւր՝ զՆովչին, եւ Շամշին, եւ զԽազատէն զոր զիւրեանք անփորձ կենօք պաշէ. ամէն: Հայր մեր որ յե[րկինս]:

BIBLIOGRAPHY

1. ARAKELIAN, M., "The Representations of Warriors, Their Costumes and Ornament in the Miniatures of the XVIth Century Armenian Artist Mesrop Xizanc'i". In: *REArm* (Revue des études arméniennes), Nouvelle série, 27. Paris, (1998-2000).
2. DER-NERSESSIAN, S., *Archives of Matenadaran*, n° IV, drafts 5 and 6. Paris, unpublished.
3. GHOUGASSIAN, V.S., *The Emergence of the Armenian Diocese of New Julfa in the Seventeenth Century*. Atlanta, 1998.
4. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Ն. եպիս., *Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց*, Երուսաղեմ, 1974.
5. ՀԱՎՈՐԱՅԱՆ, Վ., ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Ա., *Հայերեն ձեռագրերի ԺԷ դարի հիշատակարաններ (1601-1660 թթ.)*, Հատ. Բ., Երևան, 1978.
6. ԾՈՎԱԿԱՆ, Ն. արք., *Հայ նկարողներ (ԺԱ. – ԺԷ. դար.)*, Երուսաղեմ, 1989.
7. АРАКЕЛЯН М., *Определение авторства художника Месропа Хизанци по памятным записям*. В сб: Искусствознание, Книга I. Институт искусств, Национальная Академия наук РА. Ереван, 1998.

MIKAEL ARAKELIAN

ՄԻԽԱՅԷԼ ԱՌԱՔԷԼԵԱՆ